

Tálas Péter – Gazdik Gyula

Az észak-afrikai események közös és eltérő vonásairól

A legtöbb Közel-Kelet-szakértő egyetért abban, hogy a 2010. december 17-én kirobbant tunéziai „jázmín forradalom”, amely 2011. január 14-én Zín el-Ábidín Ben Ali elnök bukásához vezetett, kulcsfontosságú szerepet játszott annak az egyiptomi tömegtüntetés-sorozatnak a kialakulásában, melynek tizennyolcadik napján, február 11-én megbukott Hoszni Mubárák egyiptomi elnök. Az események komoly hatással voltak arra, hogy az észak-afrikai és közel-keleti térség több más országában is tiltakozásokra, sőt Líbia esetében polgárháborúhoz vezető lázadásra került sor. Ha ez utóbbiak is – Tunéziához és Egyiptomhoz hasonlóan – a hatalmon lévők bukásához vezetnek, akkor sokak szerint a világnak egy új Közel-Kelettel kell számolnia. Jelen írás mindezek ellenére elsősorban Tunéziára, Egyiptomra és Líbiára koncentrál. Azt igyekszik röviden és vázaltszerűen számba venni, hogy az itt zajló eseményekben melyek azok a közös és eltérő vonások, amelyek meghatározzák a három ország jövőjét.

Forradalom, zendülés, államcsíny?

Az észak-afrikai és közel-keleti megmozdulásokat a nemzetközi média, de még a szakértők egy része is előszeretettel nevezi forradalomnak. S bár Crane Brinton klasszikus értekezésének (*The Anatomy of Revolution*) bevezető szavai óta – tudniillik „A forradalom egyike a vesztes szavaknak” – lényegében bárki bármit nevezhet forradalomnak, óvakodunk a fogalom használatától, megtartva azt a gyökeres társadalmi, politikai, vagy gazdasági változások jelölésére. Azt persze nem vitatjuk, hogy Tunéziában és Egyiptomban változások következtek be, de állítjuk, hogy ma még nehéz megítélni e változások irányát és gyökerességének mértékét.

Egy másik, szűkebb értelemben a forradalom egyfajta lázadási stratégia. Ha eb-

ből a szempontból vizsgáljuk a tunéziai, egyiptomi vagy líbiai történéseket, többnyire akkor is hiányzik a forradalom két kulcsfontosságú feltétele, a forradalmi szerveződés, illetve egy olyan politikai csoport, amely programszerűen előkészíti az eseményeket és vezeti a lázadókat. A Tahrír téri tüntetőknek legalábbis nem voltak ilyen vezetői: az egyiptomi ellenzéki pártok lényegében távol tartották magukat az eseményektől, vagy későn kapcsolódtak hozzájuk, s nem lett a tüntetők igazi vezetője sem Mohamed el-Baradei, a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség volt elnöke, sem pedig Amr Músza, az Arab Liga főtitkára. Még kevésbé mondható el a forradalmi szervezkedés és az események programszerű előkészítése Líbia esetében, ahol a lázadó csoportok és törzsek vezetői, a hozzájuk átvált katonai vezetők csupán a tömegtüntetések és az első pol-

gárháborús összetűzések kirobbanása után, 2011. március 5-én alakították meg Bengáziban a Nemzeti Átalakulás Ideiglenes Tanácsát (*Interim Transitional National Council*). S tegyük hozzá: olyan lázadó erőkről beszélünk, amelyek az ENSZ BT-nek a líbiai civil lakosság védelmére hozott és légtérzárát elrendelő 2011. március 17-i, 1973. számú határozata nélkül valószínűleg napokon belül vereséget szenvedtek volna Moammar Kaddáfi fegyvereseitől.

Éppen ezért az ismert politikai erőszakformák közül leginkább a zendüléshez tartjuk hasonlatosnak a tunéziai, az egyiptomi, de bizonyos értelemben még a líbiai tömegmozdulásokat is. A zendülés ugyanis szervezetlen tömegerőszak (a szó politikai és olykor fizikai értelmében is), vagyis résztvevői nem állnak vezetők irányítása alatt, s nem szerveződnek egységekbe. Vagy, ahogy Jeffery M. Paige jellemzi, a zendülés *„egy szervezetlen politikai tiltakozási forma azok részéről, akik elvesztették bizalmukat a meglévő politikai intézmények iránt”*. Maga a megmozdulás persze akár hetekig vagy hónapokig is elhúzódhat, de mégis inkább egyszeri görcsös tiltakozás, nem pedig szervezett és megtervezett hadjárat a hatalom ellen. A líbiai eseményeket esetleg tekinthetjük a gerillaharchoz hasonlóknak is, amely röviden szólva nem más, mint kis, aszimmetrikus háború az erősebbel szemben.

Tunézia és Egyiptom esetében kérdés persze az is, hogy végső soron minek, illetve kiknek köszönhető Zin el-Ábidin Ben Ali és Hoszni Mubárak bukása. Nos, úgy fogalmazhatunk, hogy a lázadások hatására Ben Alit a hatalom lévő tunéziai politikai elit (és a hadsereg), Mubárakot pedig az egyiptomi hadsereg mozdította el posztjáról. Vagyis a hatalomból való eltávolításuk sokkal inkább hasonlított az arab világban egyébként is hagyományos államcsínyek-re, mint forradalomra.

Mindezzel korántsem kívánjuk csökkenteni az észak-afrikai események jelentőségét, csupán azt állítjuk, korai forradalmat kiáltani ott, ahol a fennálló (autoriter) rendszer alapstruktúrái egyelőre változatlanok maradtak, s ahol csak a jövő dönti el, hogy ettől mennyire lesznek képesek elmozdulni a hatalomra kerülők. A változások minősítését azért is tartjuk korainak, mert még sem Tunézia, sem pedig Egyiptom esetében nem beszélhetünk befejezett folyamatokról: Tuniszban február 27-én lemondott a Ben Ali bukását követően kinevezett új miniszterelnök, Mohammed Gannúsi, Egyiptomban pedig – ahol március 19-én tartottak népszavazást a kilencpontos alkotmánymódosításról – a hadsereg kezében nagyobb hatalom koncentrálódik most, mint Hoszni Mubárakéban korábban bármikor.

A megmozdulások szociális és politikai motivációi

A megmozdulásokat kiváltó okok szempontjából szimbolikusan tekinthető, hogy a tüntetésekre Tunéziában azt követően került sor, hogy a szidi bu-zaidi Mohamed Bouazizi 2010. december 17-én felgyújtotta magát, mert a rendőrök elkobozták zöldség-gyümölcs kordéját, amelyről engedély nélkül árusított. A tömegtüntetésekre mind Tunéziában, mind pedig Egyiptomban elsősorban a lakosság, különösen pedig a fiatalok gazdasági és szociális elégedetlensége miatt került sor. A tüntetők kezdetben a gazdasági helyzet javítását, a munkanélküliség csökkentését és a korrupció megfékezését követelték. A munkanélküliek között – függetlenül iskolai végzettségüktől – az észak-afrikai országokban különösen magas az aránya a fiataloknak (Algériában például a munka-

nélküliek 90 százaléka a 35 év alatti aktív népességből került ki, Egyiptomban pedig 87 százaléka a 15–29 év közti populációból), miközben ők teszik ki a lakosság közel 70 százalékát. Ha figyelembe vesszük, hogy 83 milliós Egyiptomban az emberek többsége kevesebb mint négy dollárból él naponta – ezen belül körülbelül 20 millió főnek két dollár alatti, további 20 milliónak pedig két dollár közeli bevétele van –, talán érthetőbbé válik, hogy azok a gazdasági reformok, melyeket a hatalom a 2008–2009-es pénzügyi-gazdasági válság nyomán hajtott végre (például az ártámogatás csökkentése a benzin, a villamos energia és a kenyér esetében), milyen mértékben terhelték meg és frusztrálták a társadalmat, ezen belül is elsősorban a munkanélküli és kilátástalan fiatalokat. Érdeemes azonban jelezni, hogy már a 2003-tól kezdődő, a gazdaság liberalizálását célul kitűző reformok is erősen frusztrálták az egyiptomi társadalmat – és általában az észak-afrikai társadalmakat –, a 2008–2009-es válság hatásai pedig ezt a folyamatot inkább csak elmélyítették. Különösen súlyosan érintették a széles társadalmi rétegek létfeltételeit az élelmiszerek világszintű árának végbemenő jelentős változások. 2003 és 2011 között az ENSZ Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) adatai szerint a hús ára közel 70%-kal nőtt, a tej ára 2,3-szeresre, a gabonáé 2,5-szeresre, az olajé és zsír 2,8-szorosra, a cukoré pedig 4,2-szeresre emelkedett.

Fontos ugyanakkor látnunk, hogy a szóban forgó államok – az egyetlen Jement kivéve – nem tartoznak a világ legszegényebb országai közé. Mi több, eltekintve a 2009–2010-es évektől, Egyiptom, Tunézia és Líbia is viszonylag jelentős GDP-növekedést produkált (Egyiptom 2004-ben 4,1, 2005-ben 4,5, 2006-ban 6,8, 2007-ben

7,1, 2008-ban 7,2; Tunézia 2004-ben 6, 2005-ben 4, 2006-ban 5,7, 2007-ben 6,3, 2008-ban 4,6; Líbia: 2004-ben 4,4, 2005-ben 9,9, 2006-ban 5,9, 2007-ben 6, 2008-ban 3,8 százalék). Vagyis az itteni politikai eliteknek – még a magas demográfiai növekedés mellett is (Egyiptom évi 1,8-1,9, Tunézia 0,9-1, Líbia 2 százalék) – lehetősége lett volna úgy elosztani a nemzeti jövedelmet, hogy megakadályozzák, de legalábbis lassítsák a társadalmak széles tömegeinek elszegényedését. Jól jelzik ezt egyébként azok a lépések, amelyekkel – látva a tunéziai, egyiptomi és líbiai folyamatokat – a térség gazdagabb államai igyekeznek elkerülni saját országaikban a szociális robbanást. A kuvaiti miniszterelnök például bejelentette, hogy fejenként ezer kuvaiti dinárt (3599 dollárt) ajándékoz minden állampolgárának egészen 2012 márciusáig, valamint az alapvető élelmiszerekhez is ingyen juthat hozzá a lakosság Kuvait függetlenségének 50. évfordulója alkalmából. Szaúd-Arábia kormánya szintén bejelentette, hogy az ország valutatartalékából a közeljövőben 35 milliárd dollárt fordít jóléti kiadásokra. S pénz osztott a lakosságnak a felkelők szorongatásában Muammar Kaddáfi is... Mindezekre azért hívjuk fel fokozottan a figyelmet, mert úgy véljük, hogy az észak-afrikai változások végeredménye döntő módon függ majd attól, hogy az újonnan hatalomra kerülők képesek lesznek-e változtatni az említett, a társadalmi feszültségeket a robbanásig kiélező elosztási rendszeren.

A gazdasági és szociális követelések mellett a tüntetők és tiltakozók mindhárom országban politikai követeléseket is megfogalmaztak: legáltalánosabb követelésként az autoritárius hatalom jelenlegi birtokosainak (Ben Ali, Mubarak és Kaddáfi) távozását, emellett Tunéziában és Egyiptom-

ban szabad választásokat is, továbbá a cenzúra és az állampolgári szabadságjogok korlátozásának felszámolását. Míg azonban Tunéziában csak a tömegmozdulások alatt egészültek ki a gazdasági követelések politikaiakkal, Egyiptomban ezek kezdettől fogva együtt fogalmazódtak meg. Látnunk kell azonban, hogy Egyiptomban 2010 novemberében-decemberében parlamenti választásokat tartottak, amelynek eredményével – részben a választási rendszer, részben az állítólagos választási csalások miatt – amúgy is elégedetlen volt a politizáló egyiptomi közvélemény egy része. Líbia esetében ugyanakkor – a társadalom törzsi viszonyainak és líbiai politikai rendszer struktúralatlanságának megfelelően – jóval körvonalazatlanabbak a Kaddáfival szemben állók politikai követelései. Külön eset Bahrein, ahol a feszültségeket a megfigyelők egy része szívesen írja le döntően síita–szunnita vallási ellentétként, jóllehet az elemzők egy másik csoportja szerint ellentétek gyökerét sokkal inkább a többségi síitáknak a kisebbségi kormányzó szunniták általi diszkriminációja képezi, most nem is beszélve az állampolgársághoz juttatott, külföldről betelepített szunnitákról.

A térség számos országa politikai tekintetben is igyekszik elejét venni a társadalmi robbanásnak. A tunéziai és egyiptomi események hatására 2011. február 2-án a harminc éve hatalmon lévő jemeni elnök bejelentette, hogy ő és fia nem indulnak a 2013-as választásokon, február 22-én az algériai kormányzat megszüntette az 1992 óta fenntartott szükségállapotot, február folyamán többször is reformokat sürgetett Jordánia uralkodója, március 10-én pedig a marokkói király jelentett be átfogó alkotmányos reformcsomagot –, hogy csak néhány példát említsünk a megelőzés politikai kísérleteiből.

Az elektronikus média szerepe

Az elemzők mind a tunéziai, mind pedig az egyiptomi megmozdulások kapcsán felhívják a figyelmet arra, hogy milyen jelentős szerepet játszottak a modern elektronikus tömegtájékoztatási eszközök, elsősorban a katarai Al-Dzsazíra és az egyesült arab emírátusbeli Al-Arabíja televízió, továbbá az internetes közösségi hálózatok (You Tube, Facebook, Twitter). Ezekon nem csupán az események voltak követhetők, illetve megtekinthetők, hanem például a Wikileaksnek a tunéziai politikai vezetés korrupszájára vonatkozó, kiszivárogtatott anyagai is. Az internettel foglalkozó szakértők előtt már régóta ismert, hogy a világháló igen népszerű eszköz az arab és az iráni fiatalok között véleményük és a hatalommal szembeni kritikájuk megfogalmazására (a globális blogszférában a perzsa a második legnépszerűbb nyelv, Irán pedig – az Egyesült Államok és Kína után – a harmadik legnagyobb blogközösséggel rendelkező ország). Az internet segítette a különböző helyszíneken lévő tunéziai tüntetőket az akcióikról való kölcsönös tájékozódásban és az elégedetlen lakosság mobilizálásában. Az egyiptomi tüntetések szervezői is a Facebookot és a Twittert használták híveik mozgósítására. Az internetet a hatalom olyan veszélyes tényezőnek ítélte az eseményekben, hogy a Mubarak-rezsim – eddig példa nélküli módon – január 28-án leállította Egyiptom csaknem teljes internetszolgáltatását. A négy nagy egyiptomi netszolgáltató – a Link Egypt, a Vodafone/Raya, a Telecom Egypt és az Etisalat Misr – által üzemeltetett oldalak elérhetetlenekké váltak, s csupán a Noor Group maradt továbbra is elérhető (ez utóbbi hosztolja többek között az egyiptomi értektőzsde oldalát is). Ideiglenesen blokkolták az internetet, illetve lekapcsolták a Facebookot Algériában is. Egyiptomban a

katari Al-Dzsazíra televízió adását az arab utcák hatalom elleni mobilizációjának vádjával tiltotta be a rezsim.

Az eseményekről való tájékoztatásban és az elégedetlenek mobilizálásban betöltött fontosságuk ellenére az internetes közösségi hálózatok sem Tunéziában, sem pedig Egyiptomban nem váltak programalapú politikai közösségszervező erővé.

A hadseregek szerepe

Bár a Tunéziában és Egyiptomban is igen nagy társadalmi presztízzsel rendelkező hadsereg kulcsfontosságú szerepet játszott az események menetében, szerepük a két ország politikai rendszerében lényegesen különbözik.

A legtöbb elemző szerint a tunéziai események elsősorban azért nem vezettek káoszhoz és nagyobb vérontáshoz, mert a mindössze 35 800 fős hadsereg, pontosabban ennek 27 ezer fős szárazföldi ereje megtagadta a hatalomnak a tiltakozókkal szemben kiadott tűzparancsát. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a titkosszolgálati múlttal rendelkező Ben Ali elnök tudatosan nem fejlesztette a hadsereget, és egyértelműen a belbiztonsági erőkre (a 12 ezer fős Nemzeti Gárdára és a 120 ezer fős titkosszolgálatra) alapozta hatalmát. A hadsereg főtisztjeinek egy része 2002-ben állítólag szervezkedett az elnök eltávolítására, de egy máig tisztázatlan légi katasztrófa a hadsereg akkori vezető állományát szinte „lefejezte”. A tunéziai hadsereg jelenlegi vezetésének Rasíd Ammár vezérkari főnök körül tömörült csoportja nem szimpatizált Ben Alival. Mivel a tiltakozások időszakában a hadsereg megtagadta, hogy a tüntetők ellen a fegyverét használja, a vezérkari főnököt néhány napra házi őrizetbe helyezték, s csak az ideiglenes kor-

mány helyezte vissza a funkciójába. Ezzel a döntésével a hadsereg – melyet Ben Ali és a tunéziai vezetés tudatosan távol tartott az állami politikai ügyektől – tovább növelte népszerűségét és megbecsültségét a tunéziai lakosság körében. Minden eddigi fejlemény arra utal azonban, hogy hadsereg – amelynek vélhetően komoly szerepe volt Ben Ali elnök eltávolításában is – egyelőre semleges kíván maradni, és továbbra sem szándékozik beleszólni a politikába.

Egyiptomban viszont a hadsereg mindig meghatározó szerepet játszott a hatalmi rendszerben. Az eddigi elnökök (Nasszer, Szadat, Mubárak) a hadseregből érkeztek, ami jól jelzi, hogy döntő szava volt abban, ki töltsen be legfontosabb egyiptomi állami tisztséget, legfelsőbb vezetése pedig 1952 óta mindig az ország politikai és gazdasági elitjének integráns része volt. A január-februári események kimenetele szempontjából itt is kulcsfontosságúnak bizonyult, hogy a nagy társadalmi szimpátiának örvendő hadsereg még a legintenzívebb tömegmegmozdulások idején sem nyitott tüzet a tüntetőkre. Ebben minden bizonnyal nagy szerepe volt annak, hogy óriási nyomás nehezedett az egyiptomi katonai vezetőkre Washingtonból, hogy ne veszítsék el a bizalmi tőkájüket a tömegekkel. Az elnököt elmozdítani akaró hadsereg – melyről az események alatt az Al-Dzsazíra is más beállításban tudósított, mint a belbiztonsági erőkről – ezt nem is akarta. A társadalmi bizalom, valamint a hatalomba való beágyazottság lehetővé tette, hogy a megmozdulások nyomására február 11-én végül a hadsereg mozdítsa el a népszerűségét veszített Hoszni Mubárakot, ráadásul úgy, hogy a távozó elnök – eltérve az egyiptomi alkotmányban foglaltaktól – a hadseregre ruházta át hatalmát. (Számos hírforrás szerint Mubárak elnök formá-

lisan nem is mondott le, a hadsereg február 11-én csupán ezt közölte.)

Jóllehet az egyiptomi katonai kormányzat február 13-án feloszlatta a parlamentet, és hatályon kívül helyezte az alkotmányt, s ezzel a tizennyolc napos tüntetéssorozat résztvevőinek legfontosabb követelését teljesítette, kérdés, hogy a hadsereg vezetői a jövőben mennyire kívánják korlátozni a politikai és gazdasági elitben betöltött meghatározó szerepüket. Az mindenestre tény, hogy a katonai kormányzat 2011. február 15-én életre hívta azt a nyolctagú (civillekből, főként alkotmányjogászokból álló) bizottságot, amely tíz nap alatt hét cikket változtatott meg, egyet pedig törölt az alkotmányból alapvetően azzal a céllal, hogy korlátozza, azaz kétszer négyéves időszakban maximuma az államfő hivatali idejét, és lazítsa az elnökjelöltség korábbi kritériumait. Rögzítették továbbá azt is, hogy szükségállapot csak a parlament jóváhagyásával hirdethető ki, legfeljebb hat hónap időtartamra. S tény az is, hogy az alkotmánymódosításról tartott, érvényesnek bizonyult népszavazáson az egyiptomi szavazók 77,2 százaléka támogatta a változtatásokat.

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy az alkotmánymódosítás során egyáltalán nem foglalkoztak a sokak szerint túlzottan erős egyiptomi elnöki jogkörrel, s hogy az új pártokat (köztük a Muszlim Testvérek pártját) feltehetően hátrányosan érintheti, hogy Egyiptomban előbb elnökválasztást tartanak, és csak azt követően parlamenti választásokat. Előfordulhat ugyanis, hogy az éppen csak most szerveződő pártokat és politikai tömörüléseket be sem jegyzi az elnökválasztásig, s ha mégis, akkor is csak igen korlátozott idejük marad megszerveződni, jelöltet állítani és kampányolni. Ez pedig oda vezethet, hogy választásokat követően is a Mubarak-rezsimnek a hadsereggel igen jó kapcsolatokat ápoló Nemzeti Demokrata

Pártja (NDP) marad hatalmon. Egyetértünk tehát Csicsmann Lászlónak azzal a megállapításával, hogy Egyiptomban a reformok ellenére a bürokratikus katonai elit hatalma nem gyengült, a korábbi három fő pillér – a katonaság, a vezető párt és az üzleti körök – megmaradt, ezért valódi rendszerváltásról nem beszélhetünk, a Mubarak-féle autoriter rendszer tovább él, csak Mubarak nélkül.

Egészen más helyzet alakult ki Líbiában, ahol a hadsereg fellépése polgárháborúig fokozta a tömegek lázadását. A líbiai hadseregnek a Tunéziában és Egyiptomban tapasztaltaktól eltérő magatartását az elemzők alapvetően három okra vezetik vissza. Egyrészt arra, hogy itt a hadseregben belül is érvényesül a líbiai társadalom törzsi jellege, a légierőt és haditengerészetet kizárólag Kaddáfi törzse (Kadádfa), a szárazföldi haderőt pedig többnyire a vele szövetséges törzsek tagjai alkotják. Másrészt arra, hogy a líbiai vezető – az elene a hadsereg vezetői által szervezett merénylet- és államcsínykísérletek (1969, 1975, 1977, 1985, 1993) hatására – elhanyagolta a líbiai haderőt. Rendszere idővel egyre inkább a saját maga által létrehozott fegyveres testületekre (a 40 000 főt számláló Népi Milíciára, a 3000 fős Forradalmi Gárdára, a 2000 fős Pánafrikai Légióna), illetve a fiai által vezetett fegyveres testületekre (például a 2000 fős Khamisz Brigádra) támaszkodott. Végül harmadrészt arra, hogy líbiai paramilitáris erőkben viszonylag nagy számban szolgálnak külföldiek – elsősorban afrikaiak. Az állami erőszakmonopólium ilyen módon való privatizálása vezetett napjainkban oda, hogy egyrészt a hadseregből csak igen kevesen csatlakoztak a lázadókhoz (elsősorban a szárazföldi erőktől), másrészt, hogy a felkelőknek – az ENSZ BT 1973. számú határozatáig – igen brutális fegyveres támadásokkal kellett szembenézniük.

Az ellenzék

A tunéziai „jázmin forradalom” megmozdulásainak szervezésében a szakszervezetek, nevezetesen a *Tunéziai Munkások Általános Uniója (Union Générale Tunisienne du Travail – UGTT)* játszotta a főszerepet. Az UGTT-nek sikerült mobilizálnia a társadalmat és az ellenzéki politikai pártokat, ez utóbbiak közül elsősorban a *Demokratikus Fórum a Munkáért és a Szabadságért (Forum démocratique pour le travail et les libertés – FDTL)* nevű szervezetet. Emiatt a szakszervezetek szerepét néhány közel-keleti elemző az 1980-as évek lengyel Szolidaritás mozgalmához hasonlítja, és ebből kiindulva azt is feltételezik, hogy a tunéziai modell más arab országokban is – olyanokban, ahol a politikai ellenzék gyenge és széttagolt – működőképesnek bizonyulhat. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az észak-afrikai és közel-keleti országokban nagyon eltérőek a feltételek, így a tunéziai vagy az egyiptomi változásokat korai még modellértékűnek tekinteni.

Természetesen nem véletlen, hogy a tunéziai „jázmin forradalomban” a szakszervezetek, és nem az ellenzéki politikai pártok játszották a főszerepet. Szoros kapcsolatban áll ez Ben Ali elnöknek a tunéziai politikai ellenzékkel szemben folytatott elnyomó és megosztó politikájával. A rendszer különösen a radikális muzulmán erőkkal szemben lépett fel igen keményen (vezetőit lényegében elűldözte az országból), s döntően ennek köszönhető, hogy a „jázmin forradalom” időszakában nem hallatszott a muzulmán, s általában a politikai ellenzék hangja. Akik pedig új politikai ellenzékként léptek fel az események során, jórészt ismeretlenek még tunéziai társadalom előtt is. Mindez akár kulcsfontosságúnak is bizonyulhat az ország jövője szempontjából: kérdés ugyanis, hogy a politikai ellenzék képes lesz-e felké-

szülni az elnök- és parlamenti választásokra? Kérdés továbbá az is, hogy a politikai iszlámot képviselő szervezetek, közülük is legfőképpen az *al-Nahda (Újjászületés)* iszlámista mozgalom, amelynek vezetője Rásid Gannúsi 22 éves száműzetés után tért vissza Tuniszba, sikeresnek bizonyul-e az egyébként erősen laicizált tunéziai társadalomban. A megfigyelők egy része szerint csak abban esetben lehet sikeres, ha eddigi politikai nézeteinél mérsékeltőbb – a demokráciát és a pluralizmus elismerő – programmal lép fel. Mások viszont attól tartanak, hogy a mérsékelt politikai erők hiánya és az új hatalom gyors létrehozásának kényszere oda vezethet, hogy a változásokkal elégedetlen tunéziai társadalom nem kis százaléka szavaz majd a szélsőséges és radikális iszlám szervezetekre és képviselőkre. Maga Rásid Gannúsi, aki február elején tért vissza Tuniszba, az Al-Dzsazírának adott nyilatkozatában azt sejteti, hogy a török modellt tekintve követendő példának, ő maga pedig távol akar maradni a politikától.

Egyelőre azonban úgy tűnik, hogy a közeli jövőben Tunéziában – talán más néven, de – az eddig kormányzó politikai elit marad hatalmon, megkísérelve a politikai rendszer liberalizálását (például szabad választások útján).

A politikai ellenzék alapvetően Egyiptomban is gyenge és megosztott. A legerősebb és tevékenységének betiltása ellenére is a legszervezettebb politikai erő a *Muzulmán Testvérek (MT)* nevű csoportosulás. Bár az MT már a tüntetések második napján csatlakozott a tiltakozókhoz, az események során mindvégig a háttérben maradt. A nyugaton nem túl népszerű csoportosulás számos elemző szerint tudatosan volt mérsékelt, és maradt az Mubarak bukása óta is: méltatta a hadsereg vezetőit a polgári hatalomváltásért tett erőfeszítéseikért, közölte, hogy nem tör hatalomra, nem kíván jelöltet

állítani az elnökválasztáson, s nem akar többséget sem szerezni a parlamentben. Jelenleg a szervezet az MT mozgalmára jelentős befolyással bíró gondolkodó, az egyiptomi származású, jelenleg Katarban élő Juszúf al-Karadavi mérsékelt irányvonálát igyekszik követni. A legtöbb elemző egyetért abban is, hogy alighanem az MT lesz az egyiptomi változások egyik legnagyobb nyertese. Abból a szempontból feltétlenül, hogy a rendszer liberalizációja nyomán a korábban betiltott szervezet – amely most kíván párttá alakulni – a hivatalos politikai elit integráns részévé válhat.

A politikai ellenzék egyéb pártjai közül a legnagyobb ellenzéki tömörülés, az *Új Vafđ Párt*, esetleg az egyik baloldali csoportosulás számíthat komolyabb társadalmi támogatásra. Kérdés persze, hogy a Mubárak-rendszer kormányzó pártja, a *Nemzeti Demokratata Párt (NDP)* mennyit veszít népszerűségéből vezetőjének bukása nyomán, miként az is, hogy a fiatalabb kis pártok közül melyik lesz képes megerősödni a választásokig. A párterőviszonyokat nehéz előre kalkulálni, hiszen eddig több mint tíz új politikai erő megalakulásáról beszélnek, amelyek tagsága nem utolsó sorban korábbi csoportosulásokból verbuválódik. Annyi azonban valószínűsíthető, hogy a feszítő gazdasági és szociális problémák miatt elsősorban az eddigi kormányzati gazdaságpolitikát kritizáló, szociálisan érzékenynek mutató, és egy újfajta redistribúciót hirdető tömörülések számíthatnak sikerre a választásokon.

Bár a Moammar Kaddáfi ellen megkísérelt merényletek és államcsínyek azt a látszatot keltik, hogy a *Dzsamáhirija* vezetőjének időről időre mindig akadt belső ellenzéke, a líbiai politikai ellenzékét igen nehéz jellemezni. Az ország keleti régiójában ugyan számos kisebb iszlámista csoport alakult meg az 1990-es években, sőt 1993-ban és 1996-ban zavargásokra is sor került, de a líbiai

másként gondolkodók társadalmi-politikai hatása eleddig lényegében elenyészőnek volt tekinthető. Amikor 2010 februárjában a lázadók egymás után foglalták el a líbiai városok úgynevezett nemzeti forradalmi bizottságait (a hivatalos hatalom helyi testületeit), az első ellenzéki találkozót – Kaddáfi volt igazságügy-miniszterének, Musztafa Abdul Dzsaliľnak a vezetésével – helyi vállalkozók, volt katonák, tanárok, illetve a Bengázi Egyetem tanárai és hallgatói szervezték meg, 2010. február 24-én. Március 5-én ez a társaság alakította meg Bengáziban a Nemzeti Átalakulás Ideiglenes Tanácsát, s kezdte el használni a felkelők zászlóját és a Líbiai Köztársaság nevet. A tanács – amelynek az ország lázadástól érintett városaiból összesen 31 tagja van (közül csupán tíz neve nyilvános) – egyelőre csupán azt jelentette be, hogy érvényesnek tekinti a Líbia által korábban aláírt gazdasági megállapodásokat, sőt hajlandó kártérítést is fizetni a líbiai kőolajvállalatokkal együttműködő cégeknek a polgárháborúban elszenvedett veszteségeikért.

Kaddáfi elűzésén túl a líbiai ellenzék még nem rendelkezik politikai programmal, ám ez aligha meglepő. Az országban ugyanis a politikai lojalitás döntő tényezője továbbra is a törzsiség, s ezt az évszázados, piramisszerű (törzs, klán, család) rokonsági hálózaton alapuló tradíciót és viszonyrendszert sem az olajból szerzett gazdagság, sem a modernizáció (mobiltelefon, internet), sem pedig Moammar Kaddáfi forradalma nem volt képes felülírni. Olyannyira nem, hogy Líbia lényegében elhelyezhetetlen az európai és az észak-afrikai társadalmak közötti politikai különbséget jelző posztmodern, modern és premodern fogalmi skálán. Az itteni társadalom ugyanis politikai tekintetben még a premodern Tunéziához és Egyiptomhoz képest is a politika prehistorikus korszakában él.

Egyiptom stratégiai jelentősége

A tunéziai „jázmin forradalom” egy olyan országban zajlott le, amely elsősorban azért volt fontos az Európai Unió számára, mert a terjedő iszlám radikalizmussal szembeni egyfajta pufferzónának tekintette. Az elmúlt években ez a szerep, valamint a gazdasági együttműködés biztosította Ben Ali elnök számára, hogy az Európai Unió lényegében szemet hunyt a tunéziai rendszer antidemokratikus belpolitikája felett. Az olaj mellett lényegében hasonló szerepe volt Líbiának is, amely emellett az utóbbi években elsősorban az afrikai bevándorlók feltartóztatásával tett szolgálatot Európának, ezen belül is elsősorban Olaszországnak. Tunéziának és Líbiának azonban – eltérően Egyiptomtól – sohasem volt stratégiai jelentősége sem az Egyesült Államok számára, sem Izrael biztonsága szempontjából.

A nemzetközi politika Mubárak elnök Egyiptomára három évtizeden keresztül úgy tekintett, mint az Egyesült Államok szövetségeseire és az egyiptomi–izraeli békeszerződés aláírójára. Kairó fontosságát Washington számára jól jelzi az országnak nyújtott külföldi segélyek mértéke. 2001 és 2010 között az Egyesült Államok külföldi segélyeinek egyharmadát Izraelnek és Egyiptomnak nyújtotta. 2010-ben Kairó több mint 1,5 milliárd dollár kapott Washingtontól, amelyből 1,3 milliárdot tett ki a katonai támogatás, s csupán 250 milliót a gazdasági.

A Mubárak-rezsim éveken át együttműködött Izraellel, megosztva még titkosszolgálati információit is annak érdekében, hogy megfékezze a Hamászt, s megőrizze a két ország közötti békét. Kairó kulcsszerepet játszott a Hamász fegyveresei által elrabolt Gilad Salit szabadon engedéséről folyó tárgyalásokon is.

Nem véletlen tehát, hogy mind Washington, mind pedig Jeruzsálem számára kulcs-

fontosságú, hogy a jövőben Egyiptom nyugatbarát marad-e, és fenntartja-e a békét Izraellel. Washington mindenképpen el szeretne kerülni egy 1979-hez hasonló helyzetet, amikor az utolsó iráni sahot megdőntő forradalomból az Egyesült Államok egyik legnagyobb közel-keleti stratégiai kihívása – az Iráni Iszlám Köztársaság – született meg. Figyelembe véve Irán regionális hatalmi ambícióit és növekvő befolyását, az egyiptomi helyzet esetleges kedvezőtlen alakulása (leginkább az egyiptomi állam destabilizálódása) jelentősen megnehezítené (ha nem lehetetlenítené el) az Egyesült Államok térségbeli érdekérvényesítését. Emellett a destabilizálódás vagy egy kedvezőtlen egyiptomi rezsimváltás komoly következményekkel járhat a világgazdaságra és Közel-Kelet olyan kulcsországaira nézve is, mint Izrael, Szíria, Jordánia vagy Jemen.

Itt és most öt olyan problémakört jelzünk, amelyekre nézve meghatározóak lehetnek az egyiptomi változások.

A Sínai-félsziget stratégiai felértékelődése. Miután 2011. január 25-ét követően – kihasználva a tömegmegmozdulásokat – több száz fogoly szökött meg az egyiptomi börtönökből (köztük számos Hamász-aktivista, így például Ajman Nofal, a szervezet egyik katonai vezetője), az egyiptomi vezetés izraeli jóváhagyással – az 1978-as Camp David-i megállapodás óta először – 800 katonát vezényelt az izraeli határhoz, a Sínai-félsziget demilitarizált C zónájába. A kontingenst elsősorban a Hamász-aktivisták beszivárgásának visszaszorítására akarták felhasználni, de végül csak Sarm es-Sejk környékét tudták biztosítani. Az egyiptomi kormányzat azonban a telepítéssel sem tudta megakadályozni, hogy ismeretlen szélsőségesek február 5-én ne kövessenek el robbantásos merényletet az Aris-Askelon gázvezeték ellen, megbénítva Jordánia gázellátását. (Az Izraelbe menő vezeték nem robbantották

fel, a szolgáltatást itt biztonsági okokból állították le.) A robbantást követően Egyiptom – ismét izraeli jóváhagyással – további katonai egységeket vezényelt a térségbe. Mindennek nemcsak azért van jelentősége, mert e lépésekkel a felek harminc év után először megszegték – igaz, egyetértésben – az 1979-es egyiptomi–izraeli békeszerződés pontjait, hanem legfőképpen azért, mert igen jól világít rá arra, hogy Egyiptom destabilizálódása vagy egy kedvezőtlen rezsimváltás milyen súlyos biztonsági problémákat vethet fel a Sínai-félszigetnek a Gázai övezettel és Izraellel határos területein. Jeruzsálem számára ez többek között azért okoz különösen nagy problémát, mert az izraeli hadseregnek vannak ugyan itt – különösképp a Negev-térségben – egységei, de az események a déli irányban eddig követett stratégia átértékelésére, illetve a kiképzési tervek módosítására kényszeríti az izraeli hadvezetést, nem utolsósorban azért, mivel a sivatagi körülményekre való felkészülés az utóbbi években némileg kisebb hangsúlyt kapott.

A palesztin kérdés. Izrael arra ösztönözte szomszédjait – a mubáraki Egyiptomot és Jordániát –, hogy vállaljanak nagyobb részt a Gázai övezet és Ciszjordánia problémájának megoldásában. Az egyiptomi–izraeli együttműködés elősegítette ugyan Izrael biztonságát, de nem vitt közelebb a palesztin kérdés megoldásához. Jeruzsálem számára ez utóbbi szempontjából is kulcsfontosságú, hogy az egyiptomi változások a jövőben milyen irányt vesznek. A több opció közül domináns tényező lesz-e a jelenlegi – „mubárakizmus Mubarak nélkül” – politika (a Camp David-i megállapodás és egyiptomi–izraeli béke elismerése, nyugat- és Amerika-barátság stb.), vagy azok az erők kerülnek hatalomra, amelyek mindezek valamiféle revízióját kívánják (például a Muszlim Testvérek vagy az Ajman Núr vezette a *Holnap (al-Gad) Párt*). Az sem mind-

egy, hogy a változásokra milyen ütemben kerül sor, vagyis sikerül-e felkészülnie ezekre az Egyesült Államoknak és Izraelnek. Egy olyan gyors fordulat ugyanis, amely megrendíti Egyiptom eddigi pozícióját, kiélezheti a feszültséget Gázában, Ciszjordániában, és az egyre jelentősebb palesztin népelességgel rendelkező Jordániában is. Kairó meggyengülése ugyanis arra ösztönözheti Iránt, Szíriát, a libanoni Hezbollahot és a palesztin Hamászt, hogy erősítsék stratégiai erőfeszítéseiket az egyiptomi támasz nélkül maradó Izraelnek az arab világban való elszigetelésére. De az egyiptomi változások gyengíthetik a ciszjordániai Palesztin Hatóságot is, további komplikációkat okozva a palesztin–izraeli és a Hamász–Fatah-tárgyalásokban. Bár az egyiptomi tömegmegmozdulások során nem volt érzékelhető karakteres Izrael-ellenesség, Jeruzsálemnek mindenképpen fel kell készülnie arra, hogy a leendő egyiptomi elnök és kormányzat nem lesz olyan feltételül együttműködő, mint Hoszni Mubarak rendszere volt. Kérdés például, hogy a majdani Kairó mennyire köti össze keményebb feltételeit a palesztin kérdésben történő izraeli politika megváltozásával.

A Nílus vízmegosztásának kérdése. Az új Egyiptom pozíciója komoly hatással lehet az országnak és környezetének biztonságát meghatározó nílusi vízmegosztásra is. A Nílus alsó szakaszánál lévő államok szerint Egyiptom – a Nílus vízmegosztását szabályozó 1929-es és 1959-es megállapodásoknak köszönhetően – túl nagy jogokkal rendelkezik, és követelik a szerződések felülvizsgálatát, valamint a vízkészletek minden fél számára kedvező, arányos elosztását. Az egyiptomi vezetés eddig úgy alakította külpolitikáját, hogy igyekezett megakadályozni a folyó alsó szakaszán fekvő államok tartós összefogását (támogatta Eritrea függetlenségét, Dél-Szudán elsza-

adását, Szomáliföld önállóságát), azonban nagy kérdés, hogy egy destabilizálódó, illetve meggyengülő Egyiptom képes lesz-e ugyanerre, s ha nem, ez milyen folyamatokat indíthat el az eddig Egyiptom által támogatott szakadár államok helyzetében (például Eritrea meggyengülése, Szomáliföld és Szomália reintegrációja).

A Szezei-csatorna tengeri közlekedésének biztonsága. A Földközi-tengert a Vörös-tengerrel összekötő csatorna a világ egyik legfontosabb gazdasági és katonai ütőere. Lezárása, vagy akár csak használatának korlátozása jelentősen megemelné a kőolaj és az Ázsiából, elsősorban Kínából származó áruk európai importjának költségeit. A kőolajszállítás szempontjából azonban sok elemző szerint a csatornánál ma már fontosabb az 1976-ban átadott, a Vörös-tengertől a Földközi-tengerig húzódó, 320 kilométer hosszú Sumed kőolajvezeték, amelyen évi 115 millió tonna kőolajat, az európai fogyasztás 15-20 százalékát szállítják. Nem nehéz tehát belátni, hogy a Szezei-csatorna és környékének instabilitása közvetlen hatással lehet a világkereskedelemre és a világ gazdaság egészére. A csatorna egyiptomi hatóságok általi lezárása nem valószínű, ennek a legnagyobb vesztese ugyanis maga a gazdasági-szociális válsággal küzdő Egyiptom lenne, amely 2010-ben 4,77 milliárd dollár bevételre tett szert a csatorna működtetéséből, s a turizmus és a kőolaj-és földgázexport mellett ez a legnagyobb bevétele. Ám egy tartós belső instabilitás esetén nem zárható ki, hogy nem állami biztonságpolitikai szereplők (például terrorista fegyveres csoportok), vagy huzamosabban sztrájkoló munkavállalók megkísérelhetik a csatorna tengeri közlekedésének vagy a Sumed kőolajvezeték szállítóképességének megbénítását. Az Egyesült Államok számára katonai szempontból is

nagy csapást jelentene a Szezei-csatorna megbénulása, ugyanis kiesne az iraki és az afganisztáni háború egyik legfontosabb utánpótlási útvonala. Nem véletlen tehát, hogy az Egyesült Államok Központi Parancsnoksága (US Central Command) fontosnak tartotta jelezni, hogy Washington létfontosságúnak tekinti a csatorna működését. „Az Egyesült Államok elképzelhetetlennek tartja a Szezei-csatorna lezárását, de ha ez mégis megtörténne, diplomáciai, gazdasági és katonai válaszlépéseket tenne” – közölte egy londoni konferencián James Mattis tábornok, az Egyiptomtól Pakisztánig terjedő térség katonai műveleteit felügyelő főparancsnokság vezetője.

A NATO reagálása. A szervezet égisze alatt 1994 óta folyó Mediterrán Dialógusban kezdettől részt vevő két észak-afrikai államban történetekre a NATO vezetői az elmúlt hetekben több fórumon is kitértek. Fogh Rasmussen főtitkár a müncheni biztonsági konferencián február 4-én elmondott beszédében úgy vélte, hogy az Egyiptomban, Tunéziában és a térség más részein végbemelő változások távlati következményei kiszámíthatatlanok. A folyamatot a tektonikus lemezek mozgásához hasonlította, aminek következtében az eddigi bizonyosságok meghaladottakká válnak. A főtitkár néhány nappal később, február 9-én a Herclija Konferencián tartott felszólalásában hangsúlyozta, hogy a térségben kialakult helyzet nagy bizonytalanságot rejt magában, de ez alkalommal azt is aláhúzta, hogy a pozitív fordulatnak, a demokratikus változásnak is nagy az esélye. Szerinte a mediterrán partnerekkel való együttműködés jövője három dologtól függ: hogyan viszonyulnak a mindnyájukat érintő kihívásokhoz, találnak-e közös megoldásokat, s mennyire értik meg, hogy a sorsuk közös. Beszédében a NATO és Izrael együttműködését nagyra értékelte, ugyanakkor emlékeztetett arra, hogy Egyip-

tom kulcsfontosságú tényező a térségbeli feszültség mérséklésében, s nagyon fontos, hogy ez a szerep a későbbiekben is megmaradjon. Február 11-i nyilatkozatában a főtitkár üdvözölte Mubárák elnök döntését, az az egyiptomi vezető lemondását, s utalt arra, hogy a maga részéről kezdettől a de-

mokráciára történő gyors, rendezett, békés átmenetet szorgalmazta. A NATO vezetése tehát hivatalos megnyilatkozásaiban bízik a térségbeli folyamatok pozitív kimenetelében, de valószínűsíthető, hogy a Mediterrán Dialógus eddigi kérdőjelei a fejlemények hatására még markánsabbá válnak. ■

Irodalom

- Tüske László – N. Rózsa Erzsébet: „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten, avagy egy új korszak kezdete? *Grotius*, 2011. január 29.
- Carpenter, J. Scott – Schenker, David: Will Egypt's 'Day of Rage' Become a Revolution? The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch #1745, 26 January, 2011.
- World Food Situation, FAO Food Price Index. <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/>.
- Gazdik Gyula: Az egyiptomi parlamenti választások előzményei, eredmények és a politikai gátszakadás. *Nemzet és Biztonság*, 2011. 1. szám. 73–87. o.
- Goldstein, Eric: A Middle Class Revolution. *Foreign Policy*, 18 January, 2011.
- Zuckerman, Nathan: The First Twitter Revolution. *Foreign Policy*, 14 January, 2011.
- Twitter, Facebook and YouTube's role in Middle East uprisings (updated 2/11/11). Social Capital Blog. <http://socialcapital.wordpress.com/2011/01/26/twitter-facebook-and-youtubes-role-in-tunisia-uprising/>.
- Keyrouz, Wissam: Al Jazeera: powerful counter to Mideast regimes. *Middle East Online*, 30 January, 2011.
- Csiszár Esztella: Tunézia elindult a szabadság felé. *Grotius*, 2011. február 14.
- Péczei Anna: A Forradalmi hullám az arab világban című konferenciáról. *Grotius*, 2011. március 16.
- Khouri, Rami G.: What Tunisia means to the Arab world. *Middle East Online*, 16 January, 2011.
- Koplow, Michael: Why Tunisia's Revolution Is Islamist-Free? *Foreign Policy*, 16 January, 2011.
- Hanafi, Sari: Lessons of the Jasmin Revolution. *Aljazeera.net*, 2011. január 23.
- El-Hennawy, Noha: The Muslim Brotherhood after the uprising: What next? *Al-Masry Al-Youm*, 16 February, 2011.
- U.S. Foreign Aid Summary. <http://www.vaughns-1-pagers.com/politics/us-foreign-aid.htm>.
- Issacharoff, Avi: Hamas commander said back in Gaza after Egypt jailbreak. *Haaretz*, 5 February, 2011.
- Rozoff, Rick: Egypt: Will U.S. And NATO Launch Second Suez Intervention? *Inteldaily*, 3 February, 2011.
- „Building security in an age of austerity”. 4 February, 2011 Keynote speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the 2011 Munich Security Conference, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70400.htm.
- Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the 11th Herzliya Conference in Herzliya, Israel. 9 February, 2011. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70537.htm.
- Statement by the NATO Secretary General on events in Egypt, 11 February, 2011. http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_70588.htm?mode=pressrelease.